

THEMA ***eutrofe moerassen***

Voedselrijke moerassen in de maak

De komende jaren zullen nog steeds landbouwgronden mogen veranderen tot moerasachtige gebieden. Klimaatverandering, waterberging, natuurontwikkeling en recreatie zijn redenen om hier aan te blijven werken. Het natuurtype dat hier kan ontstaan zal bovendien veel zeldzame en bedreigde soorten kunnen aantrekken.

Het idee van de omvorming is niet zo ingewikkeld: je graaft eventueel een fosfaatverzadigde bovengrond af en laat het grondwater stijgen of oppervlaktewater over de grond stromen. Er zal dan langzaam maar zeker een moeras ontstaan. Omdat het om voormalige landbouwgronden gaat, zullen de moerassen vaak voedselrijk zijn. Dat hoeft niet erg te zijn omdat veel Natura 2000-soorten afhankelijk zijn van eutrofe moerassen: rietbewoners als grote karekiet, woudaapje, roerdomp, snor, porseleinhoen, baardman, blauwborst en bruine kiekendief, maar ook vogels van open water zoals ganzen en zwanen zullen er op af komen.

De resultaten na aanleg zijn in de praktijk vaak spectaculair en onverwacht. Vooral de vestiging van diverse bijzondere riet- en moerasvogels zoals de roerdomp, diverse rallensoorten en moerassterns heeft de aandacht op deze gebieden gevestigd. De resultaten zijn echter vaak onverwacht, de ontwikkelingen zijn in veel gevallen onvoorspelbaar en helaas ook weer niet overal positief. Bovendien lijkt het positieve effect van vernatting in veel gebieden na een paar jaar af te nemen, door een snelle verandering naar ecologisch minder waardevolle stadia. Hierdoor hebben veel moerassen tegenwoordig eutroof en met een weinig natuurwaarde.

Soms zijn er aanwijsbare redenen dat de ontwikkeling van een moeras niet op gang komt of stagneert.

De bodemsamenstelling, inrichting, waterkwaliteit, peilbeheer, vegetatiebeheer, (ontbreken van) ontwikkelingsbeheer, voedselweb (insecten/macrofauna), bio-geochemische processen rond calcium, ijzer, fosfaat en zwavel en vraat door watervogels/ganzen. Maar omdat deze factoren ook invloed op elkaar hebben, is het vaak lastig om precies te zeggen welke factor of factoren aangepakt moeten worden om de ontwikkeling van het moeras de gewenste richting op te krijgen.

Op veel plaatsen is al ervaring opgedaan met inrichting en beheer van eutrofe moerassen. In eerder OBN-onderzoek naar de ontwikkeling van moerassen in laagveen- en zeekleilandschap zijn ook al diverse knelpunten in beeld gebracht, zoals gebrek aan natuurlijke dynamiek, verdroging, versnipperde ligging, ongewenst peilbeheer, vraat door ganzen, verhoogde fosfaatbelasting op oppervlaktewater en de agrarische voorgeschiedenis. En diverse projecten zijn goed gevolgd met monitoring en ook daar is veel kennis opgedaan over die specifieke situatie. (<https://tinyurl.com/eutrofe-moerassen>)

Helaas zijn niet alle praktijkervaringen zo eenduidig. In diverse gebieden zijn experimenten uitgevoerd om rietgroei te bevorderen, waarvan niet systematisch beschreven is wat er is gebeurd en wat het heeft opgeleverd. Daarom start OBN nu een project om systematisch in kaart te brengen wat de succes- en faalfactoren zijn in de ontwikkeling van eutrofe moerassen en de vestiging van de bijbehorende fauna, met name de moerasvogelsoorten. Dit project moet uiteindelijk antwoord geven op de belangrijkste vraag: Hoe kunnen we de ontwikkeling van eutrofe moerassen sturen zodat er een bijbehorende flora en fauna komt?

Dannemeer

In midden Groningen worden al bijna dertig jaar gronden uit landbouwproductie genomen om omgezet te worden tot natuur. Vijf jaar geleden werd het laatste deel van 580 ha tussen de stad Groningen en het Schildmeer opgeleverd, waardoor er een aaneengesloten eenheid vernat gebied is ontstaan: Dannemeer. Dit deelgebied vormt sinds de inrichting de verbinding tussen de eerder ingerichte natuurgebieden Woudbloem, Kolham en Tetjehorn. De natuurdoelstelling in het Natuurbeheerplan voor dit gebied is op termijn de ontwikkeling naar een 'klei-oermoeras', een laagdynamische maar relatief grootschalige eenheid op voedselrijke bodem.

Dannemeer is een vlak en laaggelegen gebied dat in de winter grotendeels onder water staat. Door de vroegere invloeden van zee in dit gebied zijn hier lagen katteklei ontstaan met lokaal vrij hoge concentraties van ijzerzwavelverbindingen: pyriet. Bij drooglegging van klei die pyriet bevat, worden

sulfide en ijzer geoxideerd, waarbij zuur wordt gevormd. In februari 2015 heeft beheerder Staatsbosbeheer aan het OBN-deskundigteam Laagveen- en Zeekleilandschap gevraagd om beheeradviezen te geven hoe dergelijke gebieden met hoge pyrietgehalten het best tot grootschalige moerassen te ontwikkelen zijn. (<https://tinyurl.com/dannemeer>) Aan ecooloog van Staatsbosbeheer Henk Hut de vraag, wat er met het advies is gedaan en natuurlijk ook hoe het gebied er inmiddels bij ligt. "De ontwikkeling van het gebied kan je niet los zien van de twee heel erg droge jaren, 2018 en 2019, die we hebben gehad. Het water is verder uitgezakt dan we hadden bedacht. Dus er zijn ook meer droge plekken ontstaan dan we hadden voorzien. We hadden weliswaar meer water kunnen aanvoeren, maar dat hebben we maar heel mondjesmaat gedaan. Want droogvallend moeras kan ook gunstig zijn voor veel pioniersoorten en voor de kieming van riet. We hebben het dus goed in de gaten gehouden en afgewacht wat er zou gebeuren. Het valt ons nu achteraf mee hoeveel door pyriet verzuurde plekken we hebben overgehouden aan de droogte. Er zijn plekken waar de bodem soms een pH van 2.8 heeft, en voorlopig kaal is en blijft, maar dat zijn nergens hele grote stukken. We zien vooral een explosie van bijvoorbeeld grote lisdodde, grote waterweegbree, riviervandzaad en naaldwaterbies. Ik denk dat de verzuringscomponent door pyriet dus redelijk meevalt. Dat bleek ook uit de herbemonstering van de

bodem die we vorig jaar in de droge periode weer hebben laten uitvoeren."

De groei en uitbreiding van riet daarentegen valt ondanks de droogval tegen vindt Hut. "Mede op advies van het Deskundigteam hebben we wortelstokken uitgestrooid van riet omdat er niet veel bronpopulaties in het gebied aanwezig waren. Dat is maar zeer ten dele opgekomen. En helaas merk ik ook dat de oude rietkragen die vroeger in de sloot groeiden en nu in min of meer open water staan, iets afnemen in oppervlakte. Daar is denk ik toch de ganzenvraat, hoewel hier niet eens zo heel veel overzomerende ganzen zitten, een belangrijke oorzaak van. De wilgenopslag waar het Deskundigteam ons indertijd voor waarschuwde, is me juist wel weer meegevallen. Natuurlijk komt het her en der op en groeit het flink uit, maar dat is in kleine bosjes. De grote drooggevallen stukken zijn gelukkig niet gekoloniseerd door wilg. Het geluk is dat we hier te maken hebben met een late droogval, na juni, dus op een moment dat er geen wilgenzaad meer is."

Misschien nog wel het meest interessante zijn de vele kleine verschillen die nu in het landschap te zien zijn. Je zou denken dat het landbouwkundig gebruik de bodem helemaal genivelleerd zou hebben tot een grote voedselrijke vlakte. Hut:

"Maar je ziet juist ook soorten als waterpostelein, moerasdroogbloem en waterereprijs terugkomen die je niet verwacht in een eutroof systeem. Dat

duidt op kleine zandkopjes, in ieder geval lokaal minder eutrofe condities. Samen met de variaties in droge en natte delen, wel of geen pyriet, wel of geen wilgen denk ik dat we hier wel eens naar een heel afwisselend gebied toe zouden kunnen gaan met een heel gevarieerde vegetatie en veel vogels. We hebben het Deskundigteam weer uitgenodigd om de ontwikkelingen te komen bekijken en aan de hand van nieuwe gegevens en luchtfoto's te bespreken of we hierin nog verder zouden moeten sturen en zo ja hoe dan. Uitwisseling van ervaring en kennis over dit soort eutrofe moerassen wordt heel belangrijk omdat op steeds meer plaatsen we ons moeten aanpassen aan klimaatveranderingen. Voedselrijke landbouwgronden vernatten lijkt daarvoor een heel goede optie."•

Links: Open, kleiige plekken met een pyrietrijke bodem in Dannemeer.
Rechts: Droogvallende zandige bodem met onder andere naaldwaterbies, grote waterweegbree, grote en lisdoddegoudzuring.

< Een gaas beschermt riet tegen de vraat van ganzen.

en heel stevig riet. In de verschillende soorten riet komen verschillende vogelsoorten voor. Bosrietzanger in het landriet, rietzangers in het vochtig riet, roerdomp, baardman en kleine karekiet hebben voorkeur voor waterriet. En in het stromingsriet komen dan de grote karekiet en de woudaap voor. “Die verschillende soorten riet zullen zich ontwikkelen als het riet de tijd daarvoor krijgt maar ook als de omstandigheden divers genoeg zijn. In een moerasgebied is de nutriëntenbeschikbaarheid namelijk nooit overal gelijk, maar komen er verschillen voor: bij de instroom zal het water voedselrijker zijn dan bij de uitstroom. En daar tussendoor zijn allerlei kleine verschillen in beschikbaarheid, en zal in een moeras met geultjes en poeltjes een mozaïek zijn van verschillende vegetaties, afhankelijk van de nutriëntenbeschikbaarheid. Je moet een moeras dus niet zien als een grote bak met overal dezelfde omstandigheden. Dit verklaart al voor een deel waarom sommige beheerders wel riet hebben maar niet de vogelrijkdom die ze verwachten. Ze hebben dan dus niet het passende type riet voor de vogels die ze graag terug zien.”

Foto Jan van der Winden

Grote karekiet

Nutriëntenschaarste en ganzenvraat belemmeren herstel biotoop

De grote karekiet is een zeldzame broedvogel geworden in Nederland. De vogel is afhankelijk van dik riet in diep water om daar zijn nest in te kunnen bouwen. Maar dat is er bijna niet meer en dus is de vraag hoe je dit ‘stromingsriet’ terug krijgt. Volgens onderzoeker Jan van der Winden moet daarvoor de vraat door ganzen drastisch beperkt worden en moeten we onze neiging onderdrukken om alle natuur zo voedselarm mogelijk te krijgen.

De grote karekiet is gebonden aan riet met dikke, stevige stengels dat in diep water staat om zo zijn nesten in te kunnen bouwen. Jan van der Winden houdt zich al lang bezig met de bescherming van deze broedvogel en is betrokken bij het beschermingsproject van Vogelbescherming Nederland dat erop gericht is om deze zeldzame broedvogel weer algemener te krijgen. Belangrijkste voorwaarde is om het stromingsriet weer terug te krijgen. Riet groeit goed in voedselrijke moerassen omdat de plant voldoende water en voedsel moet hebben. In een ‘nieuw’ moeras groeit het riet in een paar jaar

flink uit en zouden de omstandigheden voor onder andere de grote karekiet weer goed moeten zijn. Het klinkt simpel maar in de praktijk blijkt het niet altijd goed te werken. Jan van der Winden begint daarom met het weghalen van een aantal misverstanden over riet. Het eerste is dat riet droogval nodig zou hebben. Riet kiemt immers op een droge bodem, is het idee. “Maar riet kan zich uitstekend uitbreiden via de wortelstokken. En daarvoor hoeft het niet droog te staan. Ook heeft riet helemaal geen helder water nodig en kan riet juist wel op veenbodems groeien. En hardnekkig is ook het misverstand dat stromingsriet gemaaid zou moeten worden. Peilschommelingen zijn, in tegenstelling tot wat veel mensen denken, dus niet essentieel voor de ontwikkeling van riet.

Stromingsriet

Van der Winden maakt onderscheid tussen verschillende fenotypen riet. Het landriet staat op de droge oever en in de zone daarna staat het riet min of meer plas-dras tot ongeveer 20 centimeter diep. Het waterriet staat in tot 50 centimeter diep water van meren, poelen en vaarten. En aan de waterzijde van grote meren en rivieren staat het stromingsriet. Het staat tot wel een meter in het water en dus onder invloed van stroming wind en golfslag. Dit is hoog

Vraat door ganzen

Maar ook in projecten waar riet de tijd krijgt, blijkt het toch soms erg moeizaam tot ontwikkeling te komen. Van der Winden denkt dat vraat door ganzen de allerbelangrijkste oorzaak is dat veel moerasvegetaties nauwelijks tot ontwikkeling komen. “In de Loosdrechtse plassen hebben we daarom stukken van het riet afgezet met rasters zodat de ganzen niet bij het riet komen. Daar heb je zelfs zonder peilschommelingen, geen enkel probleem meer met het riet. Dat groeit goed en je krijgt meteen de verschillende soorten riet: van droog riet tot het hoge stromingsriet. Dit soort rasters kun je op kleine schaal gebruiken, maar de vraag is hoe we dat kunnen opschalen. Je kunt niet onbeperkt met gaas aan de gang. Om de eutrofe moerassen te behouden of te verbeteren moeten we dus echt iets aan de ganzenvraat doen.”

“Daarnaast bleek uit een onderzoek van B-ware dat sommige gebieden te voedselarm zijn voor stromingsriet. De afgelopen decennia zijn we met z’n allen bezig geweest om de natuur zo voedselarm mogelijk te krijgen. Vaak is dat goed, maar juist in dit type natuur zijn we daarin waarschijnlijk doorgeslagen en wordt de situatie te voedselarm. Stromingsriet, waarvan de grote karekiet afhankelijk is, groeit enorm snel en kan meters hoog worden. Dat kan natuurlijk alleen als er voldoende voedsel is. We merken dat dit stromingsriet steeds minder voorkomt of kwijnt. Waar veen of klei in de bodem zit, lijkt het stromingsriet het nog het beste te doen, waarschijnlijk vanwege de plaatselijke hogere voedselrijkdom. Eutroof is lange tijd een soort scheldwoord geweest in het natuurbeheer. Daar moeten we van af als we dit soort rietmoerassen met een keur aan zeldzame vogels willen behouden of terug krijgen.”•

Zie ook: <https://www.veldwerkplaatsen.nl/veldwerkplaats/rietkragen>

Zuidlaardermeer

Recreatie, natuur en waterberging dienen met een nieuw moerasgebied

foto DREAMSLINE

Het Zuidlaardermeer heeft de afgelopen jaren steeds meer natuurlijke oevers gekregen.

Het Zuidlaardermeer op de grens van Groningen en Drenthe, is eigenlijk een verbreding van het riviertje de Hunze die richting de stad Groningen stroomt. In het verleden zijn hier over enkele kilometers lengte de oevers weggeslagen waardoor de Hunze breder werd. Het meer is populair bij recreanten. Er zijn havens, strandjes, horeca en campings. Al tientallen jaren probeert het waterschap de waterkwaliteit te verbeteren want met name in de zomer gooiden blauwalgen nog wel eens roet in het waterplezier. Maar door de voortdurende aanvoer van fosfaat vanuit de Hunze, bleef dat dweilen met de kraan open.

Vlak voor de eeuwwisseling kreeg de stad Groningen enkele keren te maken met flinke wateroverlast vanuit de Hunze. Dat was volgens Uko Vegter, hoofd natuur en landschap van het Drents Landschap, het moment dat meerdere belangen bij elkaar kwamen en de al langer bestaande ideeën voor meer natuur in het gebied geïntegreerd konden worden. De oostoever van het meer is de afgelopen jaren al flink aangepakt door er meer natuurlijke oevers te maken met kreekjes en slenken zodat er meer ruimte komt voor de ontwikkeling van rietvegetaties. Deze lagunes zijn vooral ook heel belangrijk als kweekvijvers voor jonge snoeken die hier opgroeien, de brasemstand in toom kunnen houden en zo bijdragen aan een meer helder water. Ook zijn er projecten gestart die de natuurlijke waterstromen vanuit de Hondsrug moeten herstellen. Hierdoor komt er nu weer meer schoon kwelwater vanuit de Hondsrug naar het Zuidlaardermeer.

Vast of flexibel peil

Een van de meest recente projecten is het Tusschenwater, aan de zuidoever van het Zuidlaardermeer. In dit project zijn landbouwgronden uit productie genomen, heeft de Hunze een meanderende loop gekregen en zijn aan weerszijden van de beek moerassen aangelegd. Het resultaat is dat hier nu ruimte is voor 1,3 miljoen kuub tijdelijke waterberging. Bovendien kan de natuur zich hier ontwikkelen. Vlak na de uitvoering van het project zijn al 86 verschillende soorten vogels geteld.

Omdat het nieuwe moeras op een voormalige landbouwgrond ligt, is het de vraag hoe je dit gebied moet gaan beheren. Uko Vegter: “We willen hier een moeras ontwikkelen maar de discussie was of we hier een natuurlijk peilregime zouden hanteren of een min of meer vast peil. Er gingen stemmen op voor een flexibel peil omdat dit het meest natuurlijk is. En ook zie je bij droogval dan nog het historische kavelpatroon van de landbouwpercelen. Bovendien krijg je dan regelmatige droogval wat de kieming van riet bevordert. Praktisch gezien echter kunnen we ook weer niet te veel schommelen met het peil omdat we bijvoorbeeld met woningen in de omgeving zitten die je geen wateroverlast wil bezorgen. We hebben er nu voor gekozen om het eerst ingerichte deel een vast peil te geven en in een tweede deel een flexibel peil waar het water in de zomer mag wegzakken. Over een aantal jaar, als alles is ingericht, denk ik dat uiteindelijk toch alles op boezemniveau zal komen staan.”

Of het nieuwe moeras ook bijdraagt aan minder fosfaat in het Zuidlaardermeer is nog niet helemaal duidelijk. Van de ene kant houdt het nieuwe rietmoeras voedingsstoffen vast die voorheen het meer instroomden. Overigens is dat de afgelopen jaren sowieso al afgenomen omdat er ook bovenstrooms gronden uit productie zijn gehaald en de landbouw al minder mest gebruikt. Tegelijkertijd komen nu ook wel weer meer voedingsstoffen vrij uit de bodem van de voormalige landbouwgrond. Hoe die balans in de praktijk uitpakt, is nog niet duidelijk. De ingerichte delen doen het tot nu toe goed, vindt Vegter. Er ontstaan vochtige hooilandjes met hier en daar soorten van vochtige heide. Ook zonder het uitzetten of zaaien van riet, lijken de rietlanden zich redelijk te ontwikkelen. “De grootste uitdaging zal zijn om het gebied open te houden en dus zullen we de bosvorming tegen moeten gaan. Waarschijnlijk gaan we dat doen met een combinatie van maaien en klepelen. Uiteindelijk willen we naar een verhouding van een derde open water, een derde gras en een derde rietland.”

Hunzevisie

In 1995 presenteerden Het Drentse Landschap, Het Groninger Landschap en het Wereld Natuur Fonds een gezamenlijke natuurontwikkelingsvisie voor het stroomgebied van de Hunze. Dit heeft geleid tot uitvoering van natuurontwikkelingsprojecten op diverse plekken langs de Hunze. Stapsgewijs ontwikkelt de Hunze zich hierbij weer tot een vrij kronkelende beek ingebed in een natuurlijk, voor mens plant en dier aantrekkelijk landschap. Het Groninger Landschap, het Wereld Natuurfonds en het Drenst landschap hebben in 2016 samen een geactualiseerde Hunzevisie 2030 geschreven.

Belangrijk nieuw verschil is dat voor de komende jaren het doortrekken van de Hunze naar de Waddenzee centraal staat. Want ook oorspronkelijk stroomde de Hunze via de stad Groningen en de Lauwerszee naar de Waddenzee. Tegenwoordig gaat het Hunzewater via het Eemskanaal naar de Eems. www.groningerlandschap.nl/wat-wij-doen/projecten/hunze-visie/

Nieuwe rapporten

.....
Kleinschalige verstuuving voor herstel van Grijze duinen

www.natuurkennis.nl/publicaties/brochures/

.....
Kansen voor fauna in natuurbeheer

www.natuurkennis.nl/publicaties/brochures/

.....

- Rapporten en brochures kunt u gratis bestellen via info@vbne.nl onder vermelding van de rapportcode.
- De OBN-rapporten zijn bovendien als pdf te downloaden van www.natuurkennis.nl. Op deze website vindt u daarnaast informatie over de uitvoering van beheermaatregelen in de diverse landschappen.
- Op www.veldwerkplaatsen.nl vindt u het actuele cursusaanbod met daarin een scala aan onderwerpen uit het bos- en natuurbeheer.

De OBN-nieuwsbrief is een uitgave van de VBNE.

Een pdf-versie vindt u op www.natuurkennis.nl.

Redactie: Geert van Duinhoven, Mark Brunsveld, Wim Wiersinga

Redactie-adres: VBNE, Princenhof Park 7, 3972 NG Driebergen, info@vbne.nl

Lay-out: Aukje Gorter

Druk: Senefelder Misset, Doetinchem